

EUCCHARISZTIATISZTELET A KÖZÉPKORBAN – A BÚCSÚKIVÁLTSÁGOK TANÚSÁGA

A besztercei Szűz Mária templom Krisztus Teste kápolnájának 1477. május 19-én adott búcsúlevélben a következő arenga olvasható: „...illik, hogy a Krisztus-hívők a jámborság megőrzése céljából a mi Urunk Jézus Krisztus legszentebb testét tiszteljék, és az angyalok égi kenyerét hívó lélekkel és bensőséges szívvel imádják...”¹ Az „angyalok égi kenyerének” imádása a középkor késői századaiban, elsősorban a 14. és a 15. században honosodott meg a hívő nép körében. A tisztelet terjesztésében nagy szerepet játszottak az úrnapja ünnephez kapcsolódó körmenetek és más vallási cselekmények, a Krisztus Teste társulatok, és azok a búcsú kiváltságok, melyek a hívek ünnepen való buzgó részvételét mozdították elő és ösztönözték.² Így ezek a búcsú kiváltságok értékes adatokat szolgáltatnak a középkori hazai Oltáriszentség-tisztelet jelentőségének feltárására, valamint segítenek nyomon követni az ünnep elterjedését és az Oltáriszentség tiszteletének különböző megnyilvánulási formáit.

Az Eucharisziáról való különleges megemlékezésre az egyházban kezdetől a csütörtöki nap szolgált, Krisztus utolsó vacsorájának emlékére, melyen megalapította a szentséget. A 13. században azonban IV. Orbán pápa fontosnak tartotta, hogy a nagycsütörtöki ünneplés után a hívő közösség a húsvéti időszakban is méltóképpen megemlékezzen az Oltáriszentségről, ezért 1264. augusztus 11-én a katolikus hit megerősítése és gyarapítása céljából elrendelte, hogy pünkösöd nyolcada utáni ötödik napon minden templomban Krisztus Teste tiszteletére ünnepet tartsanak, mely által a „szoltárt énekel a hit, a remény táncol, ujjong a szeretet, a buzgóság tapsol, ünnepel a kórus és a tisztaság örvendezik.”³ Emellett mindazok vezekléséből elengedett száz-száz napot, akik az ünnep napján vagy nyolcadában az imaórák közül a matutinumon, a laudesen vagy a vesperáson, valamint a szentmisén részt vesznek, akik pedig a többi imaóra valamelyikén vannak jelen azok negyven-negyven napos búcsút nyerhettek. A következő évszázad elején azonban szükség volt arra, hogy az Oltáriszentség tisztelete újabb lendületet vegyen, ezért V. Kelemen

1 „Sanctissimum Corpus Domini nostri Jhesu Christi [...] decet Christifideles pro devotionis reminiscencia venerari, et panem angelorum celestem [...] devotis mentibus et intimis precordiis adorare...” Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 280 702.

2 A búcsú a már meggyónt és megbocsátott bűnért járó ideiglenes büntetés mérséklése, vagy elengedése. GÁL – ERDŐ 1993. 59. Az első búcsú kiváltságokat a 11. században adták. SHAFFERN 2007. 46.

3 „Tunc psallat fides, spes tripudiet, exsultet caritas, devotio plaudat, iubilet chorus, puritas iucundetur.” RICHTER 1839. 1094. Az ünnep gondolatát állítólag Szent Julianna lüttichi szerzetesnő ihlette, aki látomásában az egyházi évet a telihold képében látta, melyből egy darab hiányzott, ami pedig Krisztus Teste ünnepét fejezte ki. BÁLINT 2004. 343–344.

pápa 1311-ben a viennei zsinaton megerősítette elődje rendelkezését. Innentől kezdve rohamosan terjedt az ünnep Európában, többek között hazánkban is egyre több helyről maradt fenn adat a kultusz virágzásáról.⁴ V. Márton pápa a 15. század első felében további kedvezményekkel látta el azokat a híveket, akik az úrnapja ünnepen áhítattal részt vesznek: azok, akik böjtöltek vagy a gyóntatójuk által előírt más kegyes cselekedetet hajtottak végre, száz nap bűcsút nyerhettek. Az ünnepen szolgálatot teljesítők, vagy jelenlévő püspökök és más egyházi előljárók a matutinum vagy a vesperás elimádkozásáért és a szentmise bemutatásáért kétszáz-kétszáz nap, a többi imaóra elmondásáért nyolcvan nap bűcsút kaptak, az ünnep nyolcadának miséjén és imaóráin való részvételért pedig száz vagy negyven napi elengedésben részesülhettek. Az ünnephez kapcsolódó körmeneten megjelenő hívek valamint azok, akik szentáldozáshoz járultak, és a békéért és az egyház nyugalmaért imádkoztak szintén száz napos bűcsút nyerhettek, amint azok is, akik a betegekhez Oltáriszentséget vivő papot kísérték. Végül IV. Jenő pápa 1434-ben a bázeli zsinaton megerősítette az elődei által adományozott kiváltságokat, és minden egyházi előljárót kért és buzdított, hogy hirdessék ki és terjesszék a nép között a bűcsúkat.⁵ Ezek a pápai rendelkezések és kiváltságok indították el azt az Oltáriszentség áhítatot a keresztények körében, melynek virágzása a 15. század második felében teljeseedett ki.

Az Eucharisztia tiszteletének növekedését szolgáló pápai felhívások és kiváltságok nem maradtak hatástalanok. Hazánkban is egyre több templom, kápolna és oltár kapta tituluszát Krisztus Testéről, ugyanakkor a 14. század második felétől kimutathatóan megnőtt az erre az ünnepre adott bűcsúk száma is. A nem pápai kibocsátójú bűcsúlevelek közül az első Krisztus Teste ünnepére is szóló oklevelet 1323. december 12-én tizenegy külföldi püspök a beszercebányai Szűz Mária-plébániatemplomot meglátogató híveknek adta.⁶ Az 1320-as és 1330-as évekből fennmaradt adatok tanúsága szerint ez az időszak az ünnep elterjedésének csupán a kezdete, hiszen ekkor még esetleges volt, hogy megemlékeztek-e róla a kiváltságok adományozásakor, vagy sem. Változást ebben VI. Kelemen pápaságának ideje hozott, onnantól ugyanis jelentősen megnövekedett azoknak a bűcsúleveleknek a száma, melyet valamely hazai vagy külföldi egyházi előljáró adott Krisztus Teste ünnepére. A pápai kibocsátású oklevelek esetében még élesebben látszik a változás. Az adatok fényében ugyanis úgy tűnik, hogy VI. Kelemen pápasága előtt egyetlen hazai templomban sem lehetett úrnapiján bűcsút nyerni, míg 1342-től egyre több hely kiváltságában szerepel. Emellett ebben a korszakban alakult ki a vezeklés enyhítésének elnyerésére alkalmas ünnepek sora is. 1362-ben ugyanis V. Orbán úgy rendelkezett, hogy bűcsú Krisztus hét ünnepére – melyek közül a hetedik Szent Testének ünnepe –, Mária négy fő ünnepére, valamint Keresztelő Szent János, Szent Péter és Pál apostolok, mindenszentek, a templom névadó szentjének emléknapijára, a felszentelésre, és az ünnepek

4 BÁLINT 2004. 344.

5 MANSI 1788. 438.

6 DF 280 658.

nyolcadára adható.⁷ Mária négy ünnepére hazánkban már a 13. században több ízben adtak búcsút, ám az adatok fényében úgy tűnik, hogy az ünnepek e sora csak az avignoni korszak második felében alakult ki. Mind a pápai, mind az ezekhez hasonlóan kiállított bíborosi és püspöki oklevelek erről tanúskodnak. Egy-egy kivételtől eltekintve a 13. században Krisztus születése, feltámadása, mennybemenetele és pünkösöd szerepel a kiváltságlevelekben. Az első hazánkban adott olyan pápai kiváltságlevél, melyben éppen az V. Orbán által meghatározott ünnepek szerepelnek – s így Krisztus Testének ünnepe is – 1366-ból való, s a fehérvári káptalani Szűz Mária-templomot meglátogató hívek számára engedélyezett egy éves búcsúról szól.⁸ V. Orbán utódai alatt aztán ez általános lett, egészen az 1460-as évekig, amikortól már csupán öt egyházi ünnepre szabadott búcsút engedélyezni. Ekkortól a hazai oklevelés adatok között is csökkent a Krisztus Teste ünnepre adott búcsú kiváltságok száma.⁹ Mindazonáltal a 14. század második felétől egy templom úrnapi meglátogatása által elnyerhető vezekléscsökkenés jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az ünnep elterjedjen és beágyazódjon a liturgikus év körforgásába.

A IV. Orbán pápa által elrendelt Krisztus Teste ünnep, és az Oltáriszentség kultuszának ismertté válásához a középkorban ugyanannyira hozzájárultak az egyház vezetői kedvezményeikkel, támogatásukkal – elsősorban búcsúk adományozásával –, mint az egyszerű hívek kápolnák és temetkezőhelyek vagy szentmise alapítvány létesítésével, vagy éppen jámborsági cselekedetekkel.¹⁰ Az egyházi vezetők kezdeményezéseit tehát hathatósan támogatták a hívek törekvései, és ezek kölcsönösen segítették egymást. Ezt az egymást erősítő folyamatot lehet nyomon követni a búcsú kiváltságok tanulmányozásával is. VI. Kelemen pápa például 1344. november 12-én a Tamás újvári ispán által alapított Nyitra egyházmegyei vechei (Vágvecse) Keresztelő Szent János-templomot bizonyos ünnepeken meglátogató hívek számára adott

7 Krisztus ünnepei: születése, körülmételése, megjelenése, feltámadása, mennybemenetele, pünkösöd, Mária ünnepei: születése, mennybevétele, megtisztulása és szeplőtlen fogantatása. OTTENTHAL 1888. 17.

8 DF 289 797. Eredetije: Archivio Segreto Vaticano, Registra Avenionensia (a továbbiakban: ASV Reg. Aven.) 162. 596v. Kiadása: THEINER 1860. 81. Kivonatos kiadása: FRAKNÓI – LUKSICS 1898. 198. (CCXXXII.)

9 Utoljára 1460. április 4-én II. Piusz pápa a Magyar Királysághoz tartozó három templomnak, vagyis a Bosenac várában található Mindenszentek-templomnak, a babolci királyi vár Szentlélek-templomának és a jajcai vár közelében található podunlachiei Szűz Mária-templomnak adott ezekre az ünnepekre búcsút. DF 292 420. Eredetije Archivio Segreto Vaticano, Registra Vaticana (a továbbiakban: ASV Reg. Vat.) 475. 262v–263v.; DF 292 419. Eredetije: ASV Reg. Vat. 475. 230r–v.; DF 292 420. Eredetije: ASV Reg. Vat. 475. 262r–v. Talán a podmilacjai templomról van szó. Az első két templom esetében Szent Ferenc és Nazianzi Szent Gergely emléknapja is a búcsúnyerő ünnepek sorában szerepel, a harmadik esetében pedig Szent Ferenc, Szent György és Szent Katalin ünnepe.

10 A 15. századtól egyre több misealapítványt tettek a hívek, hogy a szentmise kegyelmeit minél hatékonyabban használhassák saját szándékaikra, s ekkortól megnövekedett a Krisztus Teste tiszteletére csüörtöki napra rendelt misealapítványok száma is. Koch István eperjesi polgár özvegye, Orsolya például végrendeletében egy forintot hagyományozott Krisztus Teste mise elmondására, de hasonlóképpen tett Móré Elek özvegye, Geszti Anna, Spiegel Tamás soproni polgár, Frank Péter soproni pap, László vasvári prépost és Fegyverneki Ferenc sági prépost és testvére is. IVÁNYI 1931. 409. (1074.); PÁSZTOR 2000. 86.

egy év és egy negyvened búcsút, ugyanakkor azok, akik a templom körül az Oltáriszentséggel végzett körmenethez csatlakoztak, vezeklésükből húsz nap elengedést nyerhettek.¹¹

Ahogyan az egyetemes egyházban a pápák, úgy helyi szinten egyes érsekek és püspökök különösen sokat munkálkodtak azon, hogy az Eucharisztia kultusza terjedjen. Ilyen jelentős személyiség volt például Bakócz Tamás esztergomi érsek és bíboros, aki több fennmaradt okleveles adat tanúsága szerint is hathatósan támogatta a csütörtöki ünnepélyes szentmisét és a hozzá kapcsolódó körmenetet. 1510. november 25-én Szécsényi Miklós pozsonyi kanonok kérésére száznegyven napi búcsút engedélyezett azoknak a híveknek, akik a pozsonyi templomban csütörtökönként tartott énekes szentmisén és a mise előtt az Oltáriszentséggel végzett körmeneten részt vesznek.¹² Az esztergomi egyházmegyében széles körben elterjedt szokásról van szó, amit Bakócz Tamás hathatósan támogatott, hiszen nem csupán ez az egy példa van efféle búcsúengedélyezési tevékenységére. Az érsek ugyanezen év decemberében a brassói Szűz Mária plébániatemplom csütörtöki Krisztus Teste szentmiséjén és az ehhez kapcsolódó körmeneten részt vevő hívek vezekléséből is elengedett száz napot.¹³ A szokás elterjedését mutatja az a Tamás érsek által kibocsátott oklevél is, melyben 1518. szeptember 19-én a pozsonyi falakon kívüli Szent Lőrinc-templomot bizonyos ünnepeken felkereső híveknek adományozott búcsút, és ezen felül engedélyezte, hogy a kérvényező, János csütörtöki napokon a harangszóval kísért, a templomot és a temetőt körbejáró körmenethez és ünnepi szentmiséhez alkalmas papról gondoskodjon.¹⁴ Az érsek Eucharisztia iránti különleges tiszteletét mutatja az az 1513. október 7-én kelt kiváltságlevél is, melyben X. Leó pápától kér búcsút az óbudai Szent Péter-templom Krisztus Teste-oltáránál a kanonokok által csütörtökönként bemutatott orgonás szentmisén és körmeneten résztvevők számára.¹⁵ X. Leó pápa teljesítette a bíboros kérését, és mindenkinek, aki az oltár előtt vagy a körmeneten elimádkozta az Úrangyalát Tamás bíborosért, valamint rokoniért és jótéviért, kétszáz napot és tíz negyvenedet elengedett vezekléséből, akik pedig a szertartásokon részt vettek, tíz és tíz negyvened elengedésben részesülhettek. Nem Bakócz Tamás volt az egyetlen esztergomi érsek, aki az Oltáriszentség tiszteletét különösen is szívében viselte. Több mint egy évszázaddal korábban élt elődje, Demeter bíboros is sokat fáradozott az Eucharisztia tiszteletének elterjesztéséért. 1384. december 17-én a szebeni Szűz Mária-templomban minden csütörtökön a Krisztus Teste konfraternitás ünnepi szentmiséjén részt vevő híveknek engedélyezett száz napi búcsút.¹⁶ 1384. április 24-én pedig az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház oldalában Krisztus Teste tiszteletére kápolnát emeltetett, s miután ellátta kellő javada-

11 Archivio Segreto Vaticano, Registra Supplicationum (a továbbiakban: ASV Reg. Suppl.) 287. 125v. Regesztája: LUKCSICS 1938. 91. (214.); FRANKÓI – LUKCSICS 1902. 90. (CXXXVIII.); BOSSÁNYI 1916. 208.; THEINER 1859. 686.

12 DF 241 059.

13 DF 286 612.

14 DF 228 266.

15 FRANKÓI – LUKCSICS 1907. 220–221. (CLXXXIII.); ASV Reg. Vat. 1012. 143v.; THEINER 1860. 614.

16 DF 291 983. Kiadása: ZIMMERMANN – WERNER – MÜLLER 1897. 594–595.

lommal, elrendelte, hogy minden csütörtökön a kápolnában az Oltáriszentség tiszteletére misét mondjanak.¹⁷ A szentmisét bemutató papok, a káptalani iskola diákjai és minden jelenlévő hívő vezekléséből pedig elengedett kétszáz-hús napot. A következő évben, az alapítás évfordulóján további javadalmakkal látta el a kápolnát, s a kápolna rektorát kötelezte, hogy minden vasárnap Szentháromság, csütörtökön Krisztus Teste, szombaton Szűz Mária tiszteletére, hétfőn pedig a halottakért mutassanak be szentmisét, a hét többi napján az egyházi évben soron következő ünnep miséjét mondják el, Szent Mihály arkangyal és Szent Demeter vértanú ünnepének nyolcadában pedig ünnepi zsolozsmát imádkozzanak.¹⁸ Ekkor már nem csupán a csütörtöki napokra, hanem Krisztus és Mária legfőbb ünnepeire, valamint több mint húsz szent emléknapijára adott egy év és egy negyvened búcsút. Az a tény, hogy ilyen nagyszámú ünnep alkalmával lehetett búcsút nyerni a kápolnában, arról tanúskodik, hogy Demeter minden erejét és egyházi címeiből fakadó hatalmát felhasználta az általa alapított hely látogatottságának növelésére.

A 12. századtól az Oltáriszentség tiszteletének más formái is kezdtek elterjedni, melyek közül egyik legjelentősebb az Eucharisztia szemlélése volt. Olyan népszerű, de minden teológiai alapot nélkülöző – Szent Ágostonnak tulajdonított – felfogás is jelen volt e korban, mely szerint aki amely napon szemléli a szentostyát, azon nem veszíti el szeme világát, vagy nem hal meg hirtelen halállal.¹⁹ Idővel aztán az a meglátás is elterjedt, hogy elég csupán Krisztus Testét szemlélni, nem kell az egész szentmisén jelen lenni, így sokan csak az Úrfelmutatás idejére mentek be a templomba. Azon túl, hogy a híres ferences prédikátor, Laskai Osvát is e helytelen szokás ellen beszélt, az egyház megpróbálta a búcsúk segítségével is ösztönözni a híveket, hogy a szentmisén mindvégig legyenek jelen. 1464. december 26-án Dénes esztergomi érsek a kassai Szent Erzsébet-plébánia templom Szent Katalin-oltáránál péntekenként Krisztus szenvedése tiszteletére bemutatott szentmisén résztvevő híveknek adott száz nap búcsút, melyet akkor nyerhettek el, ha a mise elejétől a végéig jelen vannak.²⁰ A 16. században Bakócz Tamás két búcsúlevelében is szerepel, hogy a szentmise végéig jelen kell lenni a kiváltság elnyeréséhez: egyiket a pozsonyi, másikat a brassói templomban bemutatott Krisztus Teste misén résztvevő híveknek adományozta.²¹ A Laskai Osvát által kárhoztatott szokás elterjedése ellen tehát nem csupán a népet ostorozó prédikációk által, hanem a helyes és példamutató eljárás megjutalmazásával is küzdött az egyház, hogy az Eucharisztia egyházilag elfogadott és teológiailag megalapozott tisztelete terjedjen a nép körében.²²

A szentáldozásban való részesedésből betegség miatt kimaradó hívek számára kezdettől lehetővé tette az egyház, hogy a pap elvigue hozzájuk a szent-

17 DF 238 319.

18 DF 238 320.

19 PÁSZTOR 2000. 72.

20 BATTYÁNY 1827. 519. Hasonlóképpen száz nap búcsút nyerhettek azok, akik a nagy harang zúgása alatt Úrfelmutatás után Krisztus öt szent sebének emlékére öt Miatyánkot és öt Üdvözlégy Máriát elimádkoztak.

21 DF 241 059 és DF 286 612.

22 PÁSZTOR 2000. 72.

ostyát, és otthonaikban vegyék magukhoz Krisztus Szent Testét. Ez a körmenet volt az előzménye a később kialakult úrnapi processziónak. A szentséget vivő papot a sekrestyés vagy ministránsok kísérték, akik csengetéssel jelezték az Eucharisztia jelenlétét. Ehhez a menethez csatlakoztak később buzgó hívek is.²³ Hogy a betegek részesülése a szentáldozásból még ünnepélyesebb keretek között mehessen végbe, az egyház kimondottan buzdította a híveket, hogy kísérjék el a papjukat, aki az Oltáriszentséggel a betegekhez megy. Az egyházi buzdítás ebben az esetben is elsősorban búcsúk adományozásával történt. Igaz, hogy a vezeklés sokkal kisebb mérséklését lehetett elnyerni, mint egy-egy ünnepen való részvétellel, de az egészen korai búcsúkíváltságok tanúsága szerint mégis fontos és ösztönző volt a hívek számára. A rendelkezésre álló források szerint legkorábban XXII. János pápaságának idejéből van arra példa, hogy a hívek búcsút nyerhettek, ha csatlakoztak a betegekhez Oltáriszentséget vivő paphoz. 1332. február 24-én a győri egyházmegyei Anad földjén lévő Szent Lőrinc-plébániatemplomhoz tartozó beteg híveket meglátogató papot áhítatosan elkísérő hívek kaptak tíz napos búcsút.²⁴ A következő évtizedben Tamás lipői ispán kért VI. Kelemen pápától búcsút azoknak a csóri, surányi, bagyoni és kedei híveknek, akik a betegekhez Oltáriszentséget vivő papot áhítattal elkísérik.²⁵ A következő évben XXII. János pápa adományozott a csánádi Szent György-templom híveinek ugyanezért az ájtatossági formáért tíz nap búcsút.²⁶ Az említett példákön kívül több olyan búcsúlevél is fennmaradt, melyben az ünnepek mellett erről a körmenetről külön is megemlékeznek a kíváltság adományozói. Három olyan bíborosi kibocsátójú oklevél is van az 1423-as évből, mely a fentiekről tanúskodik. Az egyiket Antal bíboros a Zulscz de Geuri Szent András-templom, a másodikat Angelus, Antal és Rajnold bíboros a bessenyői Szent Benedek-templom, a harmadikat pedig Angelus bíboros a bácsi Krisztus Teste-kápolna híveinek adta, s mindhárom esetben száz-száz napos vezeklési elengedést adományoztak.²⁷ A kíváltságleveleken kívül egyes egyházmegyéek zsinati rendelkezései is megemlékeznek a betegek szentáldozásáról való gondoskodás céljából végzett körmenetek résztvevőiről. A már említett Demeter bíboros, esztergomi érsek az 1382-es évben tartott zsinaton rendelkezett arról, hogy milyen méltó formában kell az Oltáriszentséget elvinni a betegekhez, majd általánosan tizenkét napos búcsút

23 SZUNYOGH 1938. 133–147, 142.

24 DF 291 564.; ASV Reg. Vat. 101. 251r–v. Kiadása: THEINER 1859. 546. (DCCCL.), ugyanez a kíváltság az Avignoni sorozatban: DF 292 689. Eredetije: ASV Reg. Aven. 40. 379v.

25 Csór: DF 292 718. Eredetije: ASV Reg. Aven. 74. 329v. Bejegyzése a Vatikáni sorozatban: DF 292 383. Eredetije: ASV Reg. Vat. 162. 194r–v., kivonatos kiadása: FRAKNÓI – LUKSICS 1898. 101–102. (CVI.); THEINER 1859. 667. (MI.); BOSSÁNYI 1916. 242, 207. (1344. 02. 14.) Surány: DF 292 718. Eredetije: ASV Reg. Aven. 74. 330r. Bejegyzése a Vatikáni sorozatban: DF 292 383. Eredetije: ASV Reg. Vat. 162. 194v. Kiadása: THEINER 1859. 666. (DCCCCXCVII.) Bagyon: DF 292 718. Eredetije: ASV Reg. Aven. 74. 317r–v. Bejegyzése a Vatikáni sorozatban: DF 292 382. Eredetije: ASV Reg. Vat. 162. 188v. Kede: DF 292 718. Eredetije: ASV Reg. Aven. 74. 329v–330r.; BOSSÁNYI 1916. 242, 207. (1344. 02. 14.) Bejegyzése a Vatikáni sorozatban: DF 292 383. Eredetije: ASV Reg. Vat. 162. 94v. Kiadása: THEINER 1859. 667. (DCCCCXCIX.)

26 BOSSÁNYI 1916. CCLIII. Kiadása: THEINER 1859. 690–691. (MXLIV.)

27 Magyar Országos Levéltár, Diplomataikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 94 155.; DL 34 777.; DL 11 360.

ígért minden hívőnek, aki ájtatosan csatlakozik a szentséget vivő paphoz.²⁸ A következő évszázadban Szécsi Dénes esztergomi érsek az 1450-ben tartott zsinaton megismételte elődje rendelkezéseit, és hasonlóképpen tizenkét napot engedett el a hívek vezekléséből az említett cselekedetért.²⁹ Az 1489-es esztergomi egyházmegyei zsinat határozataiban aztán ismét olvasható a szokásos rendelkezés, ám itt már csupán tíz napos búcsúról van szó.³⁰ Hasonló intézkedés található az 1515-ös veszprémi zsinat határozataiban is: tizenkét nap elengedés mindenki vezekléséből, aki a beteghez Oltáriszentséget vivő papot elkíséri.³¹ Minden valószínűség szerint más egyházmegyékben is lehetett ilyen kiváltságot nyerni. A 14. század közepéről származó pápai kiváltságok adatai fényében feltételezhető, hogy az ezért a jámborsági cselekedetért történő általános búcsúadás elsősorban a 14. század második felétől terjedt el hazánkban, előtte még külön pápai engedély volt hozzá szükséges. Ugyanakkor a betegekhez szentséget vivő pap elkíséréseért nem lehetett a későbbiekben sem nagyobb elengedést nyerni, noha az egyes ünnepekre adott vezeklési enyhítés mértéke jelentősen növekedett a 15. és 16. század folyamán, egészen Luther fellépéséig.

Az Oltáriszentség tiszteletének egyik legfontosabb helyszínei azok a templomok vagy megszentelt helyek voltak, melyek Szent Vér ereklyét tudhattak magukénak. Számos ilyen hely volt a középkori Magyar Királyság területén, ezek közül a legkorábbról ismert Kassa, melynek meglétéről éppen egy búcsúlevél tanúskodik. 1402. március 1-én IX. Bonifác pápa a kassai Szent-Erzsébet templomról írja búcsúlevelében, hogy csodálatos módon megtalálták ott Krisztus Szent Vérért, s azok a hívek, akik Szent Fülöp és Szent Jakab apostol ünnepén meglátogatják a templomot, a velencei Szent Márk és az Assisiben lévő Portiuncula búcsúját, vagyis teljes búcsút nyerhetnek.³² A század végén, 1494-ben Beatrix királynő kért VI. Sándor pápától teljes búcsút a templomot Mária mennybevételének ünnepén meglátogató híveknek, s kérvényében a királynő hivatkozott a Szent Vér ereklyére.³³ Hasonlóképpen egy búcsúleveléből ismerhető a ludbregi Szent Vér ereklye eredete és története. Amikor ugyanis 1512-ben Szécsi Tamás búcsút kért X. Leó pápától a templom számára, elmondta, hogy mintegy száz évvel korábban egy átlényegülésben kételkedő pap misézése közben a bor vérré változott, s mikor a pap halálos ágyán elmesélte az esetet, miséző kelyhét Ludbreg várában helyezték el.³⁴ Miután X. Leó kiküldött biztosai igazolták a csodát, a pápa az úrnapiján, Szent Tamás apostol és Szent Ilona ünnepén oda zarándokló hívek vezeklésének egyharmadát elengedte.³⁵ Két évvel korábban több mint húsz római bíboros engedélyezett a templomot újévkor, virágvasárnapon, úrnapiján, Nagyboldogasszony ünnepén és a felszentelés évfordulóján felkereső híveknek száz nap búcsút, s ebből

28 BATTYÁNY 1827. 267.

29 BATTYÁNY 1827. 471–472.

30 BATTYÁNY 1827. 549–550.

31 SOLYMOSY 1997. 60.

32 VÁRSZEGI – ZOMBORI 1889 [2000]. 417–418. (CCCLXXV.)

33 SÜMEGI 1998. 101–153, 120.

34 PÁSZTOR 2000. 136.

35 DF 101 810. 18. századi másolata: DF 232 344.

az oklevélből is kiderül, hogy ott Krisztus csodálatos Véréét őrzik.³⁶ A korszakban ismeretes többi Szent Vér ereklyét őrző templom – vagyis a pécsi, vasvári, bátai, győri és szegedi – közül a vasvári 1500-ban nyert tizenöt éves búcsú kiváltságot VI. Sándor pápától, a győri pedig – melyben Krisztus Teste ünnepén a Szent Vér csodálatosan kiárad – 1434-ben IV. Jenő pápától.³⁷ Báta ugyanebben az évben kapott búcsút a pápától mindazon hívek számára, akik Krisztus Teste ünnepén, – amikor a Szent Vért és más ereklyéket felmutatják – meglátogatják a helyet.³⁸ A többi Szent Vér ereklyét őrző templomról nem áll rendelkezésre búcsúnyerésre vonatkozó forrás, de ezekből az adatokból egyértelműen látszik, hogy mind az egyházi vezetők, mind a hívek különleges becsben tartották azokat a szent helyeket, ahol Krisztus Testének tiszteletét egy-egy csoda is előmozdította.

Egyes jubileumi években, vagy hazánkban meghirdetett eretnekek elleni keresztes hadjárat alkalmával ezek a különleges helyek is szerepeltek a búcsú elnyerésére szolgáló helyszínek között. Az 1479-ben Aragóniai János által terjesztett jubileumi év előnyeinek megszerzéséhez az egyik hely Kassa volt, ahogyan az 1500-as szentévben is, amikor Mihály plébános kapott megbízatást a búcsú hirdetésére és a kiváltságlevelek kiállítására, ahogyan azt a Fábriánfalvi Sándor és családja részére kiállított oklevél is tanúsítja.³⁹ Biztosan tudható, hogy az 1475-ben meghirdetett keresztes búcsú alkalmával szintén fel lehetett keresni Kassa városát is, hiszen kilenc olyan oklevél maradt fenn, melyet Márton kassai plébános búcsúbiztosként bocsátott ki.⁴⁰ Báta először az 1469–70-es keresztes búcsú alkalmával volt a kiváltságok elnyerésére kijelölt helyek között, akkor László bencés apát engedélyezte a búcsú előnyeit Kisvárdai Miklós özvegyének, Katalinnak, majd legközelebb az 1480-as jubileumi év alkalmával, amikor Lénárd apát kapott búcsúbiztosi megbízatást, amiről három fennmaradt adat is szól.⁴¹ Minthogy e különleges ünnepek alkalmával a búcsúnyerés feltétele minden esetben egy vagy több templom meglátogatása volt, nem kétséges, hogy a Szent Vér ereklyét őrző templomok is a kijelöltek között szerepeltek, s keresztények nagy tömege rőtta le tiszteletét Krisztus Vérének ereklyéje előtt.

A középkor emberében hatalmas erővel élt az összetartozás utáni vágy, klerikusokban, szerzetesekben, világi hívekben egyaránt. Meggyőződésük szerint amennyiben egy közösséghez tartoznak, a közösség imái által könnyebben boldogulnak a földi életben, haláluk után pedig társai kiesdeklük számukra az örök életet. Számos tényező mellett az üdvösség elősegítésére már a földi életben tett lépések szükségességébe vetett hit és a közösségi ima erejében való bizakodás a középkor folyamán életre hívta a vallásos társulatokat,

36 DL 101 107.

37 PÁSZTOR 2000. 137.; ASV. Reg. Lat. 322. 129v.; LUKCSICS 1938. 123. (335.)

38 ASV Reg. Suppl. 292. 201.; LUKCSICS 1938. 123. (330.)

39 Vö: DF 271 436.; DF 270 519.; DF 270 531. 1500-ra: DL 65 989.

40 DF 228 901. Regesztája: ÍVÁNYI 1931. 217.; DL 45 854.; DL 60 834.; DL 60 833.; DL 99 519.; DL 63 865. Regesztája: MOL regeszta. (Érszegi Géza) DL 90 162. Regesztája: MOL regeszta. (Bándi 1981) DL 88 576. Regesztája: MOL regeszta. (Ila Bálint). DL 45 672. Regesztája: MOL regeszta.

41 DL 88 508.; DF 237 344.; DF 260 130.; DL 29 055.; PEŠTY 1878. 8–9. Az oklevél másolatban maradt fenn.

vagyis konfraternitásokat, melyek egyre szélesebb körben terjedtek el, és lassanként a középkori ember életének természetes részévé váltak. Olyannyira, hogy legkésőbb a 15. századra a keresztények többsége már valamely vallásos társulat tagja volt.⁴² Magyarországon a középkor folyamán számos papi imaközösség jött létre. Kezdetben a világi hívők ezekbe a már létező papi társulatokba léptek be, így ellentétben a nyugati mintával, itt nagyobb szerepük lett a világiaknak a papság által életre hívott közösségekben. A későbbiek folyamán aztán a hívek maguk is hoztak létre társulatokat, így ismét szétváltak papok és világiak. Sopronban például éppen Krisztus Teste néven alakult két társulat a 15. században, melyek közül egyiknek papok, másiknak világiak voltak a tagjai.⁴³ A különválás azonban csak elszórt példa, mert míg hazánkban a klérus és a világiak együttműködése a konfraternitások virágzását hozta, addig a német és olasz társulások esetében a két réteg közti szakadékot mélyítették, olyannyira, hogy idővel zsinaton kezdték tiltani újabb vallásos társulatok alapítását, hacsak nem az egyház ellenőrzése alatt jönnek létre és működnek.⁴⁴ A hazai források nyomán megállapítható, hogy a Magyar Királyság területén a középkor folyamán a Krisztus Teste társulat volt a legelterjedtebb, mely legalább húsz jelentősebb településen működött.⁴⁵ Ezek közül több vallási tevékenységét támogatta valamely egyházi vezető búcsúval a középkor századai folyamán. Legkorábban 1384. december 17-én a szebeni Szűz Mária-templom Krisztus Teste testvérületének miséjén részt vevő, és a mise örökös fennmaradásaért anyagi áldozatot hozó híveknek adott Demeter esztergomi érsek egy év és száz nap búcsút.⁴⁶ A következő évszázad elején, 1409-ben a brassói társulat oltárát csütörtökönként vagy vasárnaponként felkereső hívek kaptak negyven napos búcsút János soltániai érsektől.⁴⁷ 1463-ban a besztercebányai Szűz Mária-templomnak és az ott lévő Krisztus Teste társulat tagjainak római bíborosok engedélyeztek száz napos vezekelési enyhítést, ha a hívek a nevezett ünnepeken felkeresik a templomot, majd 1496-ban a társulat ünnepélyes első csütörtöki körmenetére kérvényezett száz napos búcsút a pápától a városi tanács néhány tagja.⁴⁸ 1490-ben pedig Ylkush Márton kért a budai konfraternitásnak minden hónap első csütörtökjére öt év és öt negyvened búcsút a pápától.⁴⁹ A szebeni Krisztus Teste társulat oltáránál, mely a Szűz Mária-templomban állt, szintén minden csütörtökön mutattak be szentmisét, ám az 1460-as évektől a plébános beleegyezésével már minden alkalommal ünnepélyes körmenetben vitték az Eucharisziát az oltárra, miközben harangzúgás és orgonaszó mellett dicsőítő énekeket énekeltek. Céljuk az volt, hogy a hívek buzgóságát növeljék, és az szakadárók megtérjenek, ezért búcsút is kértek a pápától azok számára, akik részt vesz-

42 LE BRAS 1940–41. 324.

43 PÁSZTOR 2000. 23.

44 PÁSZTOR 2000. 38–39.

45 PÁSZTOR 2000. 23.

46 DF 291 983. Kiadása: ZIMMERMANN – WERNER – MÜLLER 1897. 594–595.

47 DF 286 559.; MÁLYUSZ 1958. 262. (6935.)

48 DF 280 686. PÁSZTOR 2000. 26.

49 FRAKNÓI – LUKCSICS 1902. CDLXXI. Eredetije: ASV Reg. Suppl. 912. 27v.

nek a körmenetben.⁵⁰ Egyes társulatok külön feljegyzést vezettek arról, hogy tagjai milyen búcsúban részesülhetnek, hiszen minden belépő ezek részese lett. A szebeni Krisztus Teste társulat feljegyzése érdekes adatokat szolgáltat arról, hogy mennyi elengedést lehetett elnyerni egyes jámborsági cselekedetekért.⁵¹ Akik az Üdvözlégy Mária elmondása után Jézus nevét mondták, IV. Orbán pápától negyven nap, II. Sándor pápától pedig húsz nap búcsút kaptak. Húsz napot engedett el János pápa azok vezekléséből is, akik a szentmisében Jézus vagy Mária nevére térdet hajtottak, vagy térdet hajtva három Üdvözlégy Máriát elimádkoztak. A János evangéliumának prologusa felolvasása közben háromszor térdet hajtó hívek öt év és öt negyvened búcsút nyerhettek János pápától, hatvan napot pedig V. Kelemtől. Aki Krisztus kízőeszközeit szemlélte, és elmondta az Úr imádságát, az Ince pápától négy év, Leó pápától három, Gergely pápától pedig negyven nap vezeklésenyhítést kapott. Azok, akik az „adjunk hálát” éneklése alatt könyörgést mondtak és meghajoltak, V. Orbán pápától száz nap búcsút nyertek, akik pedig hajnalban három Üdvözlégy Máriát imádkoztak a kereszténység békéjéért IV. Orbántól száz nap búcsút kaphattak. A búcsúmenyiségek és a kibocsátók efféle felsorolása nem szokatlan a korban, azonban feltűnő például, hogy a listában II. Sándor pápa is szerepel, aki ugyan ismeretes arról, hogy 1063-ban ő adta az első kereszties búcsút azoknak, akik a hispániai muszlimok ellen harcba szálltak, azonban ebből a korszakból még nem jellemző a templomoknak vagy imádságért adott búcsú.⁵² Ugyanakkor az adatok szerint a nagyszzebeni „Krisztus Teste és Vére fölséges és titokzatos szentségének testvérületét” csak 1372-ban alapították a helyi polgárok, így több további búcsú hitelessége is megkérdőjelezhető.⁵³ Ennek ellenére egyrészt tény, hogy a búcsúadományozás ösztönzőleg hatott a hívekre, és elősegítette az Oltáriszentség kultuszának gazdagodását, másrészt e vallásos társulatok jámborsági cselekedeteikkel jelentősen hozzájárultak Krisztus Teste ünnepének és tiszteletének terjesztéséhez.

A fennmaradt hazai kódexekben olyan Krisztus Testéről szóló imádságok is találhatóak, melyek elmondásáért bizonyos mennyiségű búcsút lehetett nyerni, ám a szebeni társulat búcsúinak listájához hasonlóan ezek hitelessége is igen kétséges. XII. János pápának tulajdonították azt a Török kódexben található imádságot és a hozzá kapcsolódó búcsút, melyben a hívő lélek megvallja bűnösségét, és kéri a Mennyei Atyát, hogy legyen irgalmas és könyörüljön rajta, engedjen neki tiszta gyónást, és „*azon te áldott szent fiadnak mi Urunk Jézus Krisztusnak szent testének, szent vérének üdvösséges vételét.*”⁵⁴ Az ima elmondásáért állítólag a pápa a halálos bűnök vezekléséből húszezer, a bocsánatosokéból harmincezer napot engedett el. Szintén a Török kódexben található egy szentáldozás idején mondandó imádság, melynek szerzője

50 PÁSZTOR 2000. 25.

51 SIEVERT 1872. 319.; PÁSZTOR 2000. 39.

52 SHAFFERN 2007. 46.

53 PÁSZTOR 2000. 25.; GODA 2015. 207.

54 BUDENZ – SZARVAS – SZILÁDY 1874. 324.

valamelyik Bonifác pápa, s az imádkozó ezer év búcsút nyerhetett általa.⁵⁵ Ebben a hívó Krisztus Szent Teste és Vére által a bűntől való megtisztulásért imádkozik, valamint a látható és láthatatlan ellenségeitől való szabadulásért. A harmadik Krisztus Testéről szóló imádság a Lobkowitz kódexben olvasható, s igen hasonlít az előzőre szövegében és szándékában, annyi különbséggel, hogy a felirata szerint az Úrfelmutatás alatt kellett elmondani. Ez az imádság Európa más országaiban is ismert volt, s a hozzá köthető búcsút hol VI. Bonifác pápa, hol XXII. János pápa, hol VI. Ince pápa adományozásának tekintették.⁵⁶ Ugyanakkor a Lobkowitz kódex szerint már tízezer év búcsút lehetett érte nyerni, angol területeken kétezer évet, német területeken pedig hol húszezer napot, hol kétezer, tízezer vagy tizenkétezer évet kapcsoltak hozzá. E búcsús ima másik érdekessége, hogy ha a pápák személyében nem is, abban viszont egyetértés volt, hogy Fülöp francia király kérésére adta az egyház valamelyik vezetője, ami csak akkor lehetséges, ha V. vagy VI. Fülöpről van szó, akiknek királysága XXII. János pápaságának idejére esett. Egyházi és világi tekintélyeket más búcsús imák esetében is előszeretettel említettek meg, hogy ezzel támasszák alá a búcsúk hitelességét és az ima jelentőségét. E Krisztus Testéről és Véről szóló imádságok tehát sokfelé ismertek voltak hazánkban és a korabeli Európában, de az értük nyerhető búcsúk hitelessége erősen kétséges. Nem az imához kapcsolódó búcsúban van tehát e fohászok értéke, hanem tartalmukban, mert rávilágítanak, hogy milyen felfogás társult Jézus Krisztus személyéhez, egyes szentekhez vagy vallásos eseményekhez. A búcsú által azonban többen érezhettek késztetést, hogy ezeket az imádságokat elmondják, így hozzájárultak Krisztus Teste kultuszának elmélyítéséhez.

Elmondható tehát, hogy akár a Krisztus Teste tiszteletére épült vagy Szent Vér ereklyét őrző megszentelt helyeknek adott búcsúkat, akár egy-egy csüttörtöki szentmisén vagy körmenetben való jelenlétért engedélyezett vezeklés elengedést, akár a búcsús imákat nézzük, a kiváltság adományozása ösztönözte és előmozdította a Krisztus Teste kultusz terjedését, s az Oltáriszentség egyházilag elfogadott helyes tiszteletét. A búcsúlevelek pedig kellőképpen megvilágítják az Eucharisztia megünneplésének különféle megnyilvánulási formáit.

55 BUDENZ – SZARVAS – SZILÁDY 1874. 331.

56 BUDENZ – SZARVAS – SZILÁDY 1890. 117.; SWANSON 2006. 223.; PAULUS 1923. 297.

Eredeti források helye

Archivio Segreto Vaticano, Registra Avenionensia
Archivio Segreto Vaticano, Registra Supplicationum
Archivio Segreto Vaticano, Registra Vaticana
Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár
Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

Forrás- és regesztakiadványok

BATTHYÁNY Ignác

1827 *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum adiacentium*.
Gyulafehérvár.

BOSSÁNYI Árpád

1916 *Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak I.* Budapest.

BUDENZ József – SZARVAS Gábor – SZILÁDY Áron

1874 *Weszprémi codex – Peer codex – Winkler codex – Sándor codex – Gyöngyösi codex – Thewrewk codex – Kriza codex – Bod codex*. VOLF György (közvetési) Nyelvelmléktár: Régi magyar codexek és nyomtatványok II. Budapest.

1890 *Lobkowitz codex - Batthyányi codex - Czech codex*. VOLF György (közvetési) Nyelvelmléktár: Régi magyar codexek és nyomtatványok XIV. Budapest.

FRAKNÓI Vilmos – LUKCSICS József

1898 *Monumenta Romana Epsicopatus Vesprimiensis II*. Budapest.

1902 *Monumenta Romana Epsicopatus Vesprimiensis III*. Budapest.

1907 *Monumenta Romana Epsicopatus Vesprimiensis IV*. Budapest.

IVÁNYI Béla

1931 *Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245–1526*. Acta litterarum ac scientiarum Regiae Universitatis Hungariae Francisco-Iosephinae. Sectio iuridico-politica 2. Szeged.

LUKCSICS Pál

1938 *XV. századi pápák oklevelei II*. Olaszországi Magyar Okirattár 2. Budapest.

MÁLYUSZ Elemér

1958 *Zsigmondkori oklevéltár II. (1400–1410) Második rész. (1407–1410)* Magyar Országos Levéltár kiadványai. Forráskiadványok 4. Budapest.

MANSI, Joannes Dominicus

1788. *Sacrorum conciliorum nova, et amplissima collectio*. Vol. 29. Velence.

- OTTENTHAL, Emil von
1888 *Regulae cancellariae apostolicae. Die Päpstlichen Kanzleiregeln von Johannes XXII. bis Nikolaus V., Gesammelt und Herausgegeben.* Innsbruck.
- PESTY Frigyes
1878 *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története III. (Oklevéltár I.)* Budapest.
- RICHTER, Aemilius Ludovicus
1839 *Corpus iuris canonici II.* Lipcse.
- SOLYMOSY László
1997 *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai.* Budapest.
- THEINER, Augustinus
1859 *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I. Ab Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI. 1216–1352.* Róma.
1860 *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia II. Ab Innocentio PP. VI. usque ad Clementem PP. VII. 1352–1526.* Róma.
- VÁRSZEGI Asztrik – ZOMBORI István
1889, 2000 IX. *Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404.* VÁRSZEGI Asztrik – ZOMBORI István (szerk.) *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Vatikáni magyar okirat-tár I/4.* Budapest.
- ZIMMERMANN, Franz – WERNER, Carl – MÜLLER, Georg
1897 *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Bd. II.* Nagyszeben.

Szakirodalom

- BÁLINT Sándor
2004 *Karácsony, Húsvét, Pünkösd. A nagyünneppek hazai és közép-európai hagyományvilágából.* Budapest.
- GÁL Ferenc – ERDŐ Péter
1993 Búcsú. In: Dr. Diós István (főszerk.) *Magyar Katolikus Lexikon II.* Budapest, 59–61.
- GODA Károly
2015 „*Ecce panis angelorum*” A középkori bécsi és budai úrnapi körmenetek közép-európai kitekintésben. *Történelmi Szemle LVII. 2.* 183–218.
- LE BRAS, Gabriel
1940–41 *Les confréries chrétiennes. Problèmes et propositions. Revue historique de droit français et étranger. IV. série. (19–20.)* 310–363.
- PAULUS, Nikolaus
1923 *Geschichte des Ablasses am Ausgange des Mittelalters III.* Paderborn.

PÁSZTOR Lajos

2000 *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest.[Az 1940-es kiadás reprint változata].

SHAFFERN, Robert

2007 *The Penitents' Treasury. Indulgences in Latin Christendom 1175–1375*. London.

SIEVERT, Gustav

1872 *Dei Brüderschaft des heiligen Leichnams in Hermannstadt*. Nagyszeben.

SÜMEGI József

1998 Adatok a penitencia és a búcsúk történetéhez a középkori Magyarországon. In: SÜMEGI József – ZOMBORI István (szerk.) *Hermann Egyed emlékkönyv*. Budapest, 101–153.

SWANSON, Robert Norman

2006 Praying for pardon: devotional indulgences in late medieval England. In: SWANSON, Robert Norman (szerk.) *Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe*. Leiden, 215–240.

SZUNYOGH Xavér

1938 Az Eucharisztia tisztelete. In. BANGHA Béla: *Az Eucharisztia. Az Oltáriszentség tanának hittani és erkölcsi tartalma*. Budapest, 133–147.